

JUHÁSZ ANTAL:

A KORABELI NÉPELET BÉL MÁTYÁS MŰVÉBEN

A hazai népelet tudományos igényű föltárásának kezdetei előtt jobbra külföldi utazók leírásai, úti beszámolóí hoztak hírt a „pórnép” életéről, egy-egy táj, település népeinek arculatáról. Csongrád és Csanád megye népismerete nem bővelkedik ilyen forrásokban. Jószerével csak a burgundiai Bertrandon de la Brocquiérenak az 1433. évi Szegedet és környékét és Evlija Cselebi török utazónak a hódoltság alatti Szegedet bemutató leírására hivatkozhatunk. Ezért különös jelentősége van a táj népismerete szempontjából Bél Mátyás itt először közölt vármegye-ismertetéseinek. Értéküket aláhúzza, hogy 1730 tájáról, olyan időből tájékoztatnak a két megye népeinek életmódjáról, amikor az életkörülmények — a hódoltság után — már konzolidálódtak és amely időről a szűkszavú levéltári forrásokon kívül részletgazdag leírások még nem állnak rendelkezésünkre.

Bél Mátyás adatgyűjtései, megfigyelései egy részét a természetföldrajzi leírásba, más részét a települések ismertetésébe szötte bele. Föltűnően sok észrevétele van a Tisza-mellék kiterjedt vizivilágáról és a halászatról. „A vízi és szárazföldi madarak... nagyon szeretik a mocsarakat és nádasokat — írja. — Egyes fajtákból és fajzatokból olyan sok van, hogy néhol szinte elsötétülni látszanak tőlük a vizek. Szárcsák és tavi tyúkók szűnni nem akaró látványa után billegények, azután légykapók, vadludak, récék és gémekek legkülönbözőbb fajtái kerülnek szem elé...” Az érzékletes jellemzés minden bizonnal élményből született. Leírásából kirajzolódik a folyó előtti természeti környezet, a vizek világa, amelyről eddig a 18—19. századi földmérő mérnökök — Balla Antal, Vedres István, Schéner György, Bainville József, Boros Frigyes — térképei¹ és az ármentesítések után visszaemlékezéseket gyűjtő kutatók — elsősorban Herman Ottó és Lakatos Károly munkái nyújtottak támpontot.² „A Tiszán innen és túl minden közeli terület mocsárral borított, ezért hosszú szakaszokon járhatatlanná és művelhetetlenné válik a táj. Mindent erdőszerűen burjánzó nád és sás borít.” — írja egy helyen. A Körös Tiszába ömlésétől a Szeged alatti folyószakaszig, a két parton 15 olyan mocsaras területet sorol fel, ahol a víz gyakran hatalmas tóvá duzzadt.

¹ Balla Antal Szeged szabad királyi város határáról 1778-ban készült térképe a Móra Ferenc Múzeum (MFM) gyűjteményében; N. S. K. Szeged Városához tartozó Tápai Helység Szántó Földjeinek és Kaszálónak úrbéri felosztása. Készítette 1808-ban Vedres István, Somogyi-könyvtár, Szeged; T. N. Csongrád vármegye földképe... Készült az 1831. esztendőben Schéner György által, MFM; Csongrád megye térképe annak adóközségekre felosztása szerint, Josef Bainville, 1851., CsmL Szentés; Situations Plans des rechtsseitigen Percsora—Szegedinen Consortiums in den Csongráden V. Theissfluss Section, Boros Frigyes, 1858. CsmL Szentés.

² Herman Ottó: A magyar halászat könyve. Bp. 1887, Lakatos Károly: A pákász vagy nádlaci. Néprajzi Értesítő, 1912.

E helyeken szinte elképzelhetelen halbőséget tapasztalt. A Kurca melléki *Kondora* mocsárról írja: „A halbőség miatt csaknem bűzlík és jóllehet madarak tízezreit táplálja, sosem fogy ki...” a *Hód-tóról*: „Bőven van benne ponty és csuka, másfajta halból is olyan nagy mennyiség van, hogy semmiféle vízimadársereg nem képes kienni” a *Porgány-fokról*; „...csak úgy hemzseg benne a mérhetetlenül sok hal.” 1730-ban, amikor következtetésünk szerint Bél Mátyás Csongrád megyében járt — „olyan bő volt a halászsákmány, hogy ha valamikor, hát azon az őszön igaz lehetett, amit mondanak, hogy a *Tisza kétharmada vízből, egyharmada pedig tiszta halból áll.*” Ezt a mondást először Edward Browne angol orvos jegyezte föl, aki 1667—70-ben a Royal Society megbízásából utazott át Magyarországon, s megállapította: „A Tisza Európának halban leggazdagabb folyója.”³

A halfogás szerzőnk tapasztalata szerint „bizonyos mértékig kárpótolja a teljesen tönkrement aratásokat és a gyenge eredménnyel járt kaszálásokat” — vagyis a Tisza áradásai által okozott veszteségeket. A szegediekről szólva följegyzí, hogy „a polgárok zöme... halászzal keres kenyeret... Ha ugyanis lehetősége van valakinek ladikot és hálót vásárolni, megszerezheti a halászati engedélyt. Így aztán az egyébként napszámos munkával foglalkozó emberek is ladikba szállnak éjjel és halászzal több nyereségre tesznek szert, mint amennyit napi bérünnkel kerestek.” Bél megállapításából két fontos következtetést vonhatunk le: egyfelől azt, hogy Szegeden számosan mellékfoglalkozásul űzték a halászatot — amire etnográfusok a 20. században is találtak példát,⁴ másfelől azt, hogy a halászat a táplálékszerzésen kívül sok szegedi családnak alapvető megélhetési forrást jelentett.

Bél leírja a szigonnyal történő vízahalászatot, ami egyik legkorábbi halászati ismertetésünk. Tudósít a hal tartásának módjáról is: „A pénzért el nem adható halakat napon szárítják, vagy leszóva... elteszik, hogy később télen drágábban adhassák el őket. A kiszáritott halakat a tető mindkét oldalán fölaggatva a napra teszik.” A tetőn történő halszáritás följegyzése új adattal bővíti a Szeged vidéki halhasítás, -tartásítás egyébként is gazdag szakirodalmát.⁵

A szegedi Tisza-parton Bél Mátyás naponta több mint száz halasbarkát tudott összeszámolni. Pontosságára jellemző, hogy több halfajta árát is följegyezte, ami az egykorú piaci árakat ismerve módot nyújt gazdaságtörténeti elemzésre.

A bőséges halászsákmány nem csupán az embereknek és a vízi szárnyasok tízezreinek nyújtott táplálékot, hanem a díszlőknek is. Dícséri a Kurcában és a Marosban főtt halakat, melyek a tiszaiaknál ízebbek voltak.

Bél a Tisza-menti nyerstáj nyújtotta másik ősfoglalkozásról, a vadászatról is tájékoztat. Föltűnően kevésnek találta a szarvast és dämvdát, bár a lakosok szerint mindkét vad valamikor tömegesen élt a Tisza mellékén és a mezőkön. Gyakoribb volt a róka, farkas és a nyúl. Leírja a téli vadászatot: „Fagykor, a tavak beállta után felgyújtják a nádasokat, miközben ezek szélében-hosszában égnek,... minden élőlény rémülten menekül. A vadászok ekkor körülállják ezeket a részeket és a lángok segítségével kiűzött vadakat nem kisebb élvezettel, mint haszonnal ejtik el...”

Dícséri a csongrádi táj gulyáit és méneseit. Utal a ridegtartásra, a legeltetés módjára és rendkívül finom megfigyelést közöl a ridegen tartott lovak vadságáról. Megtudjuk tőle, hogy elsősorban magyar fajta juhot tenyésztettek — „bár a német (a

³ Angol utazó (Edward Browne) a leigázott Magyarországon. In: Haraszti Sándor—Pethő Tibor (szerk.): *Utikalauzok a régi Magyarországon*. Bp. 1963. 136.

⁴ *Szilágyi Miklós*: Halászat. In: *Tápé története és néprajza*. Tápé, 1981. 275., 295.

⁵ *Herman Ottó* i. m., *Bitó János*: *Az én kiskirályságom*. Szeged, é. n., *Nyíri Antal*: *A kihalt szentesi víziélet néprajzi és néprajzi maradványai*. Alföldi Tudományos Gyűjtemény II. 1946—1947. Szeged, 1948. 257—261. *Bálint Sándor*: *Szegedi szótár*. Bp. 1957., *Uő*: *A szegedi nemzet*. Első rész. MFMÉ 1974/75—2. Szeged, 1976. 439—442.

merinói juh, J. A.) is szépen fejlődik azokon a legelőkön, ahol sok a zsenge fű és nincsenek undok tocsogók.” Az igényesebb és a mostoha legeltetési viszonyokat nehezen tűrő merinói fajtát tehát a 18. század második harmadában már tenyésztették Csongrád vármegyében. A disznóknak a mocsarak és a nádasok nyújtottak táplálékot, ahol apró gyökereket és halat ettek, amitől oly kövérré híztak, „amilyenre másutt még házi tartással sem képesek...”

A földművelés alapját képező termőföldet Bél Mátyás így jellemzi: a Tisza—menti, nádasokon túl a nedvességbőség miatt termékenyvé válik a szántóföld... Búza és mindenfajta magvas növény megterem rajta, jóllehet egyszer szántják. Trágyázást nem igényel, sőt anélkül is gazdagon terem.” Ez azonban csak a folyómenti jóminőségű öntéstalajokra, ún. feketeföldekre vonatkozik. „Ami távolabb van (a Tiszától) — folytatja —, kevésbé terem, ha csak nem művelik meg háromszor, nem hajt hasznot. Más-hol annyira használhatatlan vetés szempontjából, hogy még a barmoknak is alig használ.” Utóbbi megállapítása a Duna-Tisza közti homokpusztákra — Szeged, Dorozsma, utóbb Kistelek határának egy részére — utal, amelyeket egészen a 19. század második feléig kizárólag jószáglegeltetésre használtak.

Megállapítja, hogy „a Tiszán túl gazdagabb a gabonatermés,” ami egybevág a Bél Mátyás óta e tájon élt paraszt-nemzedékek tapasztalatával.

Csongrád megye népéről megállapítja, hogy „...ügyes földművelők, különösen törekvőek egyrészt a mezei munka, másrészt a baromtartás terén. Ezért aztán ritkán vannak otthon, szinte egyfolytában a mezőkön és pusztában, valamint a barmok karámjainál tartózkodnak, csak ünnepnapokon térnek falvaikba.”

Itt találjuk Bél Mátyás tárgyalt leírásának egyik legfontosabb, ha nem a legfontosabb néprajzi tanulságát, amelynél érdemes kissé elidőznünk. Miről vall ez a megjegyzés? — Megtudjuk, hogy a mezei munkát végző és jószágtartó népesség szinte folyamatosan a határban tartózkodik, csak ünnepnapokra „tér meg” belterületi házába. A pusztákon legeltető pásztorokról régóta tudott, hogy huzamosan kinttartózkodtak a jószág mellett, ám ők még ünnepnapokon sem keresték föl falvakban, mezővárosokban élő családjukat, csak késő ősszel (András-nap, november 30-a körül), amikor a barmot „szétverték,” telőre hajtották. Így tehát a megállapítás inkább a mezei munkával foglalkozkodó parasztokra, jobbágyokra vonatkozhat. Az is ismert, hogy Szegeden, Hódmezővásárhelyen a 18. század első évtizedeiben kialakult az egyéni használatú — Szeged határában a magánbirtoklású — szállásföldek rendszere, amelyeken a vásárhelyi telkesjobbágyok illetőleg a szegedi parasztgazdák jószágaitak teleltették, de a szállásföld egy-egy darabját szántották is.⁶ Szeged 1747. évi határtérképe a szállásövezetben már 137 „tugurium”-ot (szállást, építményt) tüntet föl, Hódmezővásárhelyen pedig az urbárium előtti földmérés alkalmával, 1761-ben 700 tanya— illetve szállás-számot osztottak ki.⁷ Az a vásárhelyi jobbágy, aki szállásföldjén a gyepet feltörte, a földesúr terhek alól 3—5 évi mentességet kaphatott.⁸ Ez kétségtelenül ösztönözte a szállásföldek fölszántását.

A szállásföldek használatáról és az ott készült építményekről a dél-alföldi kutatás az utóbbi években számos új forrást tárt föl, amelyek bővítették ismereteinket a 18. századi szálláskialakulásról, de a szállásokhoz kötődő életmódról, pontosabban a belterületi ház és a külterületi szállás közötti kétlakiságról a fölku-tatott 18. századi források rendszerint hallgatnak. Adatok híján visszakovetkeztet-

⁶ Juhász Antal: Adatok a szegedi tanyák kialakulásához. *Ethnographia* 1975. 2—3. 276—312., Szentí Tibor: A vásárhelyi tanyák adatai az 1744—1848-ból megőrzött becsűjegyzőkönyvekből I—II. Vásárhelyi tanulmányok IX. Hódmezővásárhely, 1979. 69—124.

⁷ Tárkány Szűcs Ernő: Vásárhelyi testamentumok. Bp. 1961. 209.

⁸ Tárkány Szűcs i. m. 209.

ni pedig megalapozatlan lett volna. Bél Mátyás megállapítása most arról tanúskodik, hogy a földművelők már 1730 táján hét közben egyfolytában a mezőkön—szállásföldjeiken—tartózkodtak, ahová a munkavégzés kötötte őket—, s csak ünnepe napokra tértek „haza” városukba, falujukba. Kár, hogy a megállapítás nem köthető meghatározott településhez, mivel úgy érvényességét jobban ellenőrizhetné a településtörténeti kutatás. Általános érvénye mai ismereteink szerint így is kérdéses, inkább a szállásföldek művelésében és betelepítésében elől járó Szeged és Hódmezővásárhely parasztságára tekinthető megalapozottnak. Ezt az is valószínűsíti, hogy Bél Mátyásnak e két város népéletéről volt számottevő ismeretanyaga.

A szegedi nép gazdálkodásáról a „különleges rész”-ben is van mondanivalója: „A legtöbb, Szegedet körülvevő pusztát... ennek lakói vagy szántásra, vagy baromtarásra használják...” majd ezzel folytatja: „...ámbar nincs semmi értéke a gabonának és nincs lehetőség a szállítására, mégis összegyűjtenek annyit, amennyi a házi használatra szükséges. Néha—néha azonban tűrhető áron el is adnak.” A szegedi határ övezetes beosztását Bél Mátyás nem említi, pedig levéltári források nyomán valószínű, hogy 1730 tájára kialakultak a város körüli nyomáson (belső legelőn) kívül a szántóföldek, a kaszálók vagy szálláskertek és a pusztá vagy külső legelő egymástól elhatárolt övezetei. Előfordul, hogy a kaszáló övezet egyes területeit, pl. Zákányt, Csorvát az egykorú iratok még a század derekán is pusztának említik, ami a határrészek korábbi, 16—17. századi elnéptelenedésével, pusztásodásával magyarázható. A pusztá e területek korábbi, megszokottá vált megnevezése volt, valójában a szegediek a kezdetben szabad foglalkással megszállt, majd adományozott és pénzért vásárolt kaszálótelekeket szántották, helyesebben szántogatták — miután azok elsősorban fűkaszálásra, az állatok takarmányának összegyűjtésére szolgáltak. A fekete-földi szántókon kívüleső földek homokos talajúak voltak, azért írhatta joggal Bél Mátyás, hogy többnyire csak a népesség gabonaszükségletét teremték meg, eladásra ritkán jutott.

Több helyen is említi a szőlőtermesztést. Csongrád megye ismertetésének általános részében ír a szőlőfajtákról, az ültetés és a művelés módjáról, a szüretéről és a borokról. Informátorai szerint a szőlőkből — bár nemes fajták — nem elálló bort szűrnek, amelyek fél év alatt megecetesednek. Kevésnek találja a gyümölcsfát, viszont dicséri a görögdinnyéket: „1730-ban, amikor sehol sem látott az ember elég gyümölcsöt, itt voltak a legérettebbek és legnagyobbak.” A káposzta- és a zöldség-félék a tájon „ritka nagyságúra” nőnek, ezért termelésük hasznot hozó, s végül csak említi, hogy „néhol dohányt is termesztenek,” ami hasonlít a török fajtákhoz. Takács Lajos kutatásaiból tudjuk, hogy Csongrád megyei dohánkertésztségek Bél Mátyás leírásának elkészülte után, a század közepén kezdtek kibontakozni.

A szegediek „a szőlővesszőt a nyugati és az északi irányban elterülő kertekben mindenütt sík, mezei helyen, fellazított fekete földön,... fúró számára ... alkalmas talajon ültetik. Minden évben igen bő termést hoz. Jó, többnyire vörös színű, de azért kevésbé elálló bort terem.” Hasonló minőségűnek tünteti föl a vásárhelyi borokat is.

Csanád megye földje — Bél Mátyás tájékozódása szerint — termékenységét tekintve nem maradt el környezete mögött: „... sík földje búza és gabona termesztésére alkalmas, de a szőlőművelés sem hiányzik, különösen Makó városánál nemes és jóízű bor terem.” Bél dicséri a makóiak mezei munkában megmutatkozó szorgalmát. Ennek tulajdonítja, hogy „mezőgazdasági javakban bővelkednek,” emellett a rétek termékenysége folytán az állattartásban is kitűnnek.

A termelési szférán kívül értékes feljegyzéseket köszönhetünk Bél Mátyásnak a javak felhasználásáról, a fogyasztás egykorú szintjéről is. Csongrád megye népe a

Tisza-menti mocsarakban termő nádat nemcsak tüzelésre, hanem házak építésére is használta. „Kevesen építik házaikat rakott falból — írja a szegediekről —, a legtöbben sövényfalként (?) földbe tűzött nádat használnak. Előbb erősen, sűrű sorokban megkötözik, majd sárral tapasztják be és kimeszelik. Azt tapasztaltuk, hogy elsősorban a szegényebb magyarok és rációk tesznek így.” Tüzelésre a nád mellett szalmát és szárított tehéntrágyát használtak — írja Hódmezővásárhelyről, de voltaképpen az egész, fában szegény tájra érvényesen.

Tömör és pontos a Csongrád megyei nép ruházatának jellemzése: „Egyesek szőrruhába vagy gyapjuba, mások bozontos juhírhába, az előkelőbbek közönséges posztóba öltöznek.” Ám a felsorolás csak a férfi felső ruházat alapanyagairól teljes, nem szól a női viselet jellegéről és az ismereteink szerint elterjedt vászon ruhadarabokról. Figyelmet érdemel, hogyan viszonyultak a kortársak a szegedi magyar viselethez: „Mindenki szereti a magyar viseletet — írja —, még a németek is, bár különösen a rációk utánozzák a magyarokat, jóllehet valamivel hosszabb és értékeesebb ruhában láttuk őket. Kiváltképpen a bosnyákok asszonyait csudáltuk, ahogy aranytól és ezüsttől ragyogó, díszes selyemruhájukkal sok nőt felülmúltak.” A török alatti és a hódoltság utáni népeségmozgás következtében több nemzetiségű Szegeden tehát a magyar viselet már a 18. század első felében mintaképpé, utánzásra érdemes példává vált. A szerb és bunyevác asszonyok színes selyemből varrott, arany és ezüst láncokat, címeikkel megrakott ünneplő öltözete a jó másfél évszázaddal későbbi szemtanuknak — Cserzy Mihálynak, Tömörkény Istvánnak — is föltűnt.⁹

A népi táplálkozásról csak két futó benyomást rögzített Bél Mátyás leírása: a szegediekről írja, hogy „legtöbben, de főleg a szegények, halat esznek, hús helyett ez jelenti napi táplálékukat” — Csanád megye népéről pedig: „Táplálkozásuk és öltözködésük a vagyoni helyzetnek megfelelően hol műveltebb, hol meg ismét silányabb.” Mindkét megjegyzés Bél Mátyásnak — és adatszolgáltatóinak — a társadalom anyagi ellátottsága és anyagi javak szerinti rétegzettségére iránti érzékenységét jelzi. Ez a nyitottság és egyfajta humánus, emberbaráti szemlélet mutatkozik meg abban is, ahogyan a nép életmódjáról számot ad.

Szeged lakóinak jellemzéséből egy döntően önellátásra berendezkedett népeség rajzolódik ki előttünk. „Munkával, gondoskodással és szorgalommal haladnak ugyan valamit, a megszerzett dolgot azonban inkább otthoni fogyasztásra kell használniuk mint eladásra. Így aztán, mivel semmit sem tudnak pénzzé tenni, a meglévő is alig elég a saját fenntartásukra...” A szegénységet szerinte másfelől a természeti csapások okozzák: „Egyszer... az árvizek és kiáradások, máskor a madarak, rovarok és egerek pusztításai verik őket.” Az okmagyarázat nyilván nem teljes, — hiszen a javak egyenlőtlen elosztásának fő okát szerzőnk nem jelöli meg (ez nem is róható föl neki!) — de így is tanulságos képet ad egy alföldi város 18. század eleji népi önellátásáról, amelyet árutermelés híján a pénzgazdálkodás még alig feszített szét. Talán Bél Mátyás is érezhette, hogy a korabeli Szeged egész társadalmára ez a kép nem jellemző, ezért hozzáfűzte: „Mindenkiről azonban még sem mondanám ezt, ugyanis vannak olyanok is, akik valahogyan meggazdagodnak és jobb sorsot élveznek...” Itt minden bizonnyal azokra gondolt, akik nagy arányú marhatenyésztéssel és eladással, kereskedéssel és jövedelmező kézművesiparral foglalkoznak. Szeged népének megélhetési forrásait összegezve így jellemezte: „A polgárok részint földműveléssel és állattenyésztéssel, részint marhakereskedelemmel és ruhaeladással, részint pedig kézművességgel és halászattal foglalkoznak.”

⁹ Cserzy Mihály: Népviselet és népszokások Szeged vidékén. Néprajzi Értesítő 1906., Tömörkény István: Amik eltűnnek. In: Munkák és napok a Tisza partján. Bp. 1963. 272., A nép divatjai. Uo. 305.

Szegeden évente négy országos vásárt tartottak, „különösen Szent Mihály és Szent György napon gyűlik össze rengeteg sok ember és állat.” Első nap tartják az állatvásárt, utána három napon át „számtalan sok sátorral állnak a vásárok a piacon. Ezekre főleg a trákok, a görögök és törökök jönnek a legtávolabbi vidékről, de vannak magyar, szlovák és német kereskedők is.” Kiemeli még Hódmezővásárhely vásárait, amelyek nagy sokadalmukkal és marhaeladásaikkal „egész Alsó Magyarországon kevés vásár mögött” maradtak el.

A pénzszűkében lévő szegediekre vonatkozó megállapítása mellé tegyük oda egy másik, ugyancsak Szeged népét jellemző adalékát: „Mivel mindennek rendkívül alacsony ára van, mindenkinek rendelkezésére áll az élelem. Nem bőven ugyan, de amennyire szükség van.” A látszólagos ellentmondás azzal oldható fel, hogy az alacsony árakat legalább részben a kis felvevőképességű kereslet magyarázza.

Észrevette, hogy a lakosság nagy része analfabéta, de a műveletlenség hátterét is megvilágította: „A betűvetést és a többi tudományt nem lusta vagy lomha jellemük miatt, hanem a szegénység miatt kénytelenek elhanyagolni.”

Több példát idézhetnénk rá, hogy Bél Mátyás fölfigyelt a korabeli társadalom rétegződésére, elsősorban a foglalkozás szerinti elkülönülésre. A Szegeden megtelepedett délszlávokról írta: „Elsősorban a rációk közt szokás, hogy kereset, mesterség munkálkodás szerint különülnek el — majd hozzáteszi — A magyarok is utánozzák őket.” Kézenfekvő, hogy a társadalomvizsgáló Bélszámára a népesség foglalkozás szerinti tagolódása tűnt szembe leginkább, s az sem tagadható, hogy ez a tagolódás bizonyos vagyoni rétegződésnek is megfelelt. Ám szerzőnk a leírt népesség ilyen rétegződése mellett fölfigyelt a szegénységre is, szinte több megfigyelést rögzített a szegények életmódjáról, mint a társadalom vagyonos rétegeiről.

Különleges figyelmet érdemelnek Bél Mátyásnak a táj etnikai arculatáról tett megjegyzései. A hódoltság utáni idők népességéről az 1715. és 1720. évi összeírások nyújtják az első tájékoztatást, ám ismertek e két összeírás hiányai. Acsády Ignác a korabeli Szegedről a következőt írja: „A városban sok iparos és kereskedő volt, de mint ilyenek, kiváltságukra és foglalkozásuk csekély jövedelmére hivatkozva, nem engedték magukat összeírni. 1720-ban... mégis felvettek 13 kereskedőt... Volt még több kereskedő is, köznéven „háti kalmár”, de sem ezek, sem az elég nagy számmal levő iparosok a megélhetésre és közterhek viselésére szükségeseken kívül mit sem kerestek.”¹⁰ Most eltekintve a kézművesek és a „háti kalmárok” vagyis vándor, utcai árusok szűkös kereseti viszonyainak megállapításától — ami különben a korra igen jellemző —, azt emelnénk ki, hogy a kereskedők és kézművesek nagyobb része az említett összeírásokban nem szerepel. Már pedig éppen a kereskedéssel és a kézművességgel döntően bevándorolt görög, délszláv és német telepések foglalkoztak. Így róluk — még kevésbé föltárt levéltári forrásokon kívül — Bél Mátyás hozza az első híradást.

Az ismétléseket szeretnénk elkerülni, ezért itt csak jelezzük, hogy Bél Mátyástól tudunk a Szegedre települt szlávok előrehaladt asszimilációjáról: „Több a szláv, (mint a német) — írja — de ezek úgy magukévá tették a magyar nyelvet, hogy olyanok, mintha magyarnak születtek volna. Erősen utánozzák ugyanis a magyarok szokását, és hasonló ruhában járnak.” Az asszimilációt elősegítette a két fajta népelem összeházasodása: „Azelőtt... — írja Bél — nehezebben kötöttek egymással házasságot, ma a hosszas megszokás miatt már kevésbé vonakodnak egymástól.” A szegedi ráció viszont különállásukat jobban megőrizték.

¹⁰ Acsády Ignác: Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában. Magyar Statisztikai Közlemények Új folyam XII. Bp. 1896. 447.

A táj népének szellemi műveltségéről Bél Mátyás jóval kevesebbet írt, mint anyagi kultúrájáról, életmódjáról. Szeged népéről írja: „A lányok itt is sietnek házasságot kötni, nem így a legények. Úgy vélik ugyanis, hogy előbb a munka fáradalmait kell kibírniok, mielőtt a házasság bajaiba bonyolódnának...”

A szegedi rácok, „görög rítus” (orthodox rítus) szerint végezték szertartásaikat. Leír egy rác temetési szertartást, ami tömörségében is az egyik legkiválóbb korai szokásjellemezés Magyarország területéről.

Hódmezővásárhely tájékán a Tisza egyik mellékágát *Kelemenfok*nak nevezték. A megnevezés Bél leírása szerint egy Kelemen nevű vitézről vette eredetét, akiről azt tartották, hogy „e folyóöbölben vagy a szigeten ölték meg a törökök.” A Bél Mátyástól megörökített népi névmagyarázatban egy történeti monda magva rejlik.

Sorra vettük, hogyan tükröződtek a korabeli népelet jelenségei Bél Mátyás itt közzétett két vármegye-leírásában. Szemlénk és a csak szemelvényesen idézett adalékok elemzése alátámasztja mindazt, amit Tálasi István Bél Mátyásról, „népi műveltségünk első tudatos megfigyelője”-ről megállapított.¹¹ Bél munkájának három sajátosságát, a néprajzi érdeklődés és a kutatástörténet szempontjából értékes vonását szeretnénk kiemelni: legelőször jószemű megfigyeléseit, ténymegállapításait a bemutatott település illetve táj népességének foglalkozás és anyagi javak szerinti rétegezettségéről; másodsorban a népesség etnikai összetételére vonatkozó megállapításaiban tükröződő összehasonlító képességét, s harmadjára anyaggyűjtő módszerét, amelyben szerepet kapott a lakosok kikérdezése, olykor visszaemlékezések gyűjtése is. A történeti és népismereti kutatásnak ez a módszere Bél korában úttörő kezdeményezésnek számított, aminek a jelentősége akkor is nevéhez fűződik, ha nem minden esetben maga, hanem gyakrabban névtelenül maradt munkatársai végezték ezt az anyaggyűjtést. Mindenképpen érdeme, hogy nem becsülte le, hanem történeti-földrajzi jellegű munkájába integrálta az „orális történelem” elszórt adalékait is.

Sajnálhatjuk, hogy Csanád megye népéről igen-igen szűkszavúan ír. Az eddig közölt megye-leírásokból tudjuk, hogy ismertetései nem egyforma részletességűek, ami részint informátorai tájékoztatásának, részint rövid helyszíni szemléinek hiányai-
ból adódhatott.

¹¹ Tálasi István: Néprajzi életünk kibontakozása. Bp. 1948. 1.